

"קונצ'רטו לצינור" מספר 1

הרעיון, התכנון והביצוע של צינור המים הראשון לנגב 1947

תקציר מאמר מאת: ד"ר מרדכי נאור

ביומה הראשון של שנת 1947, נפתח פרק חדש בתולדות ארץ ישראל בכלל והנגב בפרט. ביום זה הוחל בהנחת צינור המים הארוך ליישובים היהודיים, שהוקמו כמה חודשים לפני כן בנגב. למעשה היו אלה שני צינורות, שאורכם המשותף הגיע ל- 220 ק"מ ושיצאו מנקודה אחת - ניר עם שבשער הנגב.

אבי הרעיון היה אדם גבה קומה ועב בשר, בן 49 בזמן ההוא: מהנדס המים שמחה בלאס, שכבר הוכיח את עצמו בתכנון קווי המים הראשונים של חברת 'מקורות', מאז ייסודה ב-1937. באותן שנים לא חשב איש להשקות את הנגב, מה גם שנקודת היישוב הדרומית ביותר עד 1939 הייתה באר טוביה.

אולם בלאס, שעבד לצידם של שני יזמים שוחרי תכניות נועזות – לוי אשכול (אז שקולניק) ופנחס ספיר (אז קוזלובסקי), שעמדו בראש 'מקורות' - לא הסתפק במפעלי החברה בצפון הארץ, ואחר כך גם במרכזה. הוא הבין, לפני רבים אחרים, כי מרחבי הנגב הגדולים והריקים ברובם מהווים פוטנציאל בלתי נדלה להתיישבות היהודית.

תכנית ריאלית - ונועזת

ביולי 1939 הגיש בלאס 'תכנית פנטסטית' להשקאת הנגב הצפוני (לזכר פנייתו של ד"ר ארתור רופין אליו, שיגיש לו 'פנטסיה' - דהיינו הזיה, תכנית ערטילאית). הצעתו של בלאס הייתה לערוך קידוחים באזור אשדוד ומשם להוליך את המים לנגב. בתחילת מלחמת העולם השנייה שקד בלאס על תכנית כוללת יותר, וזו פורסמה ב- 12 בפברואר 1941 בצורת תזכיר הנושא את השם 'תכניות' יישוב מדבריות ארץ ישראל על ידי משיכת מים מהנחלים'.

עיקרה של התכנית - ניצול האזורים השחונים והריקים של הארץ לצורכי התיישבות יהודית והשקאתם במי נחלים ונהרות בצפון הארץ ובמרכזה (הירקון) - שיועברו אליהם. בדצמבר 1941, לאחר חודשים ארוכים של דיונים, אישרה ועדת חמישה של 'המוסדות הלאומיים' את התכנית והמליצה להקים משרד טכני מיוחד, שיעסוק - כהגדרת בלאס - ב'תכנון הגדול', דהיינו העברת מי הצפון לנגב, בניגוד למפעלי המים האזוריים שהיו קיימים עד אז.

שישה עשר חודשים לאחר מכן, ב- 14 באפריל 1943, התכנסו במשרדו של בלאס כמה מראשי היישוב היהודי המקורבים לנושאי התיישבות ומים, ביניהם אליעזר קפלן, ברל כצנלסון וד"ר אברהם גרנובסקי (גרנות), כדי לשמוע את פרטיה המלאים של התכנית. בשלב זה העלה בלאס את ההצעה הבאה: לתפוס את מי מקורות הירדן בעמק החולה ולהוליכם דרומה ב'מוביל ארצי', שייבנה לאורך בקעת הירדן, עד לא הרחק מירושלים; שם יוכנסו המים למנהרה שאורכה כ- 30 ק"מ מתחת להרי יהודה וירושלים, וממוצא המנהרה יועברו לנגב ופריחוהו. קו נוסף יונח ממקורות הירקון, ואף מים אלה ינוצלו להשקאת הנגב. הייתה זו הפעם הראשונה שהועלתה הצעה מעשית כוללת ומפורטת להולכת מי הצפון לנגב.

הרעיון לא נתקבל מיד. היו שסברו כי הוא בלתי מציאותי. המשימה להתמודד עם הספקנים באשר לשימוש של התכנית הוטלה, בעיקר, על אשכול וספיר. עידוד רב הם שאבו מתמיכתו של המרכז החקלאי בעמדותיהם. עוד לפני הפגישה ה'היסטורית' באפריל 1943, יזם אשכול דיון מיוחד במרכז החקלאי בנושאי 'מקורות' בכלל ותכניותיו של בלאס בפרט. בדיון זה פירט בלאס לא את התכנית בכללותה (שעליה עמד אשכול בקיצור), כי אם את שלבה הראשון, שדיבר על הולכת מי הירקון לנגב, שלב שנחשב כשהוא לעצמו לגרנדיוזי בזמן ההוא (ראוי לציין כי לאחר הקמת המדינה אכן היה זה השלב הגדול הראשון בהפניית מקורות המים לנגב). לוי אשכול ופנחס ספיר, כמנהגם, ניסו לשכנע את שומעיהם כי המים יחוללו מהפכה באזורים השחונים. נראה שהצליחו; זאת אפשר להסיק מדברי אחד המשתתפים בדיון, אלכסנדר פראג, שאמר, נפעם: 'התפקיד שלנו הוא להעז בתכניות. לפנינו תכנית נועזת, ועל כן היא ריאלית!'

איך סייע ה'בליץ' הגרמני לנגב?

בשנים הבאות נזנח הנגב, לטובת אזורים אחרים בארץ שבהם פרסה חברת 'מקורות' את קווי הצינורות שלה. בקיץ 1946, כאשר תוך תקופה קצרה הוחלט להקים בנגב עשרות יישובים יהודיים (אחר כך צומצמה התוכנית ל- 11 יישובים, שעלו במוצאי יום הכיפורים תש"ז, 5/6 אוקטובר 1946, ולכמה יישובים נוספים שעלו בעקבותיהם), נזכרו המוסדות המיישבים בהצעותיו של שמחה בלאס מן השנים 1941-1943. הוא הוזעק להציע תכנית מעודכנת להולכת מים ליישובים חדשים אלה, שכן הכל הבינו כי אין כל סיכוי להתיישבות יהודית של ממש בנגב השחון בלא מים, ונוזל חיוני זה לא נמצא, כידוע, באזור עצמו: היה צורך 'לייבא' אותו ממרחקים.

השנים שחלפו, הידע שהצטבר ובעיקר השטחים החדשים, הקרובים יותר לנגב, שקנתה הקרן הקיימת ושבמעמקיהם היו לפי הערכת בלאס מים לרוב - אפשרו לו להציע תכנית חדשה, פשוטה וזולה יותר, במקומה של 'תכנית אשדוד'. בלאס הצביע על כך שאזור גבר-עם ניר-עם שבנגב הצפוני-מערבי מבורך במים, והוא אף היה מוכן להתחייב כי קידוחים שייעשו במקום יוכיחו זאת. נוסף על כך, לרשותו עמדו בשלב זה (קיץ 1946) מאות קילומטרים של צינורות 6 אינץ', שהגיעו לארץ בנסיבות יוצאות דופן.

בזכרונותיו סיפר בלאס: רווח והצלה באו לנו מחוצות לונדון, שם פירקו מאות ק"מ צינורות, שהועמדו למכירה. הם שימשו בימי ה'בליץ' הנאצי לכיבוי שריפות. צבי שריב מחברת 'ניר' שנסע ללונדון היה פונה אליי מדי פעם ושואל אם לקנותם. 'קנה כמה שתוכל', אמרתי לו. והוא קנה... ואכן, הצינורות שקודם כיבו אש בלונדון - הדליקו אור גדול, ובהם זרמו המים הראשונים לנגב.

לפי שעה, בקיץ 1946 היה זה עדיין בבחינת 'חזון למועד'. בלאס תכנן להניח את הצינורות לאורך דרכי העפר שהיו שייכות לממשלה. תוך עשרה חודשים, כך העריך, אפשר לסיים את הנחת הקו וסעיפי המשנה שלו. הקידוחים הראשונים נעשו בסתיו 1946. התוצאות היו טובות מאוד, ומים בשפע הועמדו לרשות המפעל.

קשיים לא חסרו. כבר בשלבי ההתחלה היה ספק אם הבריטים, שליטי הארץ דאז, לא יתקעו מקלות בגלגלי עגלתם של בלאס, אשכול וספיר, שכן חברת 'מקורות' היא שקיבלה על עצמה להוציא את המבצע אל הפועל. בנובמבר-דצמבר 1946 עסקה הסוכנות היהודית בהשגת היתר להנחת הצינורות, לאחר שהתחייבה בפני הבריטים לספק מי שתיה לערבים ולבדווים שלאורך הצינור. כן הוחל במשא ומתן עם הבדווים בדבר זכויות מעבר בשטחים שהם יושבים עליהם, תמורת מים. מטעמי 'עינא בישא' הוגשה לבריטים בקשה להניח קו אחד בלבד, המזרחי, זה שעבר בחלקו הראשון דרך היישובים הוותיקים יותר באזור, דורות ורוחמה. למעשה הוחל בעבודה בשתי הזרועות של הצינור - האחת המזרחית, מניר-עם לכיוון שובל - משמר הנגב - חצרים - בית אשל ונבטים; והשנייה, המערבית, שמוצאה אף הוא מניר-עם ומגמתה סעד - בארי - תקומה - צאלים - אורים - נירים. האישור הבריטי הגיע תוך כדי העבודה....

מי עושה את ההיסטוריה?

היה זה מפעל משולב של 'מקורות', הקרן הקיימת, 'סולל בונה' וחברת החשמל, ובמלאכה המאומצת נטלו חלק כמה מהדמויות שבלטו לאחר זמן בנושאי ביטחון וכלכלה במדינה, כדוגמת אליעזר בודנקין (איש 'מחצבי ישראל'), אליהו בן חור (אלוף בצה"ל) וחיים לסקוב, לימים הרמטכ"ל החמישי של צה"ל, ומובן שעל כולם ניצח פנחס ספיר במרצו הכביר, וצעקותיו הגיעו עד לב השמים. העבודה התנהלה בשני מישורים - המעשי בשטח, והמדיני - בירושלים. הנחתו של הצינור חייבה דיונים ומפגשים רבים ברמות הבכירות ביותר, הן במוסדות הלאומיים היהודיים והן בממשל המנדטורי.

באפריל 1947 החלה הזרמת המים בצינורות. ב- 30 באפריל הם הגיעו לשובל, וחמישה ימים אחר כך - למשמר הנגב. משלביה הראשונים של העבודה התעוררו קשיים מדיניים חמורים, משגילו גורמים ערביים שונים התנגדות לביצועה, בטענה שהיהודים מניחים את הצינורות בקרקע ערבית. ואכן, לפי הוראת הבריטים הופסקה הנחת הצינורות. ב- 27 במאי 1947 נפגש דוד הורוביץ, מהמחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, עם סר הנרי גרני, המזכיר הכללי של ממשלת פלשתינה-א"י והשיג ממנו הסכמה להמשך העבודה, בתנאי שהצינורות יונחו לאורך דרכים ממשלתיות או באדמה יהודית.

בשלב מאוחר יותר תיבדק אפשרות להנחת צינורות גם באדמות של ערבים, אם אלה יסכימו לכך. הרוביץ הודיע על הסיכום 'מקורות' ותבע ממנה שלא לסטות בשום אופן מהסיכום שהושג. העבודה חודשה לאלתר. במהלך קיץ 1947 קיבלו יישובי הנגב בזה אחר זה את מימיהם מהקו החדש של 'מקורות'. ב- 9 באוקטובר דיווחו אשכול וספיר לאליעזר קפלן, גזבר הסוכנות היהודית, על השלמת שלב א' של המפעל.

המשורר נתן אלתרמן עקב כדרכו אחרי אירועי הימים, ובעינו החדה הבחין בתהליכים ובהתפתחויות צפויות. ב'טור השביעי' ב-9/5/1947, לאחר תחילתה המעשית של הזרמת המים בצינור המזרחי, הוא סיפר על 'המים היורדים דרומה' ועל 'קונצ'רטו לצינור'. בשני בתיו האחרונים של השיר הוא הביע דעתו ביחס לחשיבות הצינור:

לא פעם נחלקו דעות חכם ופתי:

את ההיסטוריה מי עושה? למי יתרון?

אחד מכריז: עושים אותה הקבינטים!

שני שר: הפקידות!

שלישי טוען - ההון!

אחד סח: הנשיא! אחד סח: הסנטור!

נכון, אך יתכן כי עד לסוף דבר

יוברר עוד שאותה עשה האינסטלטור

אשר כיוון צינור עם ברז למדבר.

ואילו אחד מחברי ועדת החקירה של האו"ם (אונסקו"פ), לאחר ביקור בנגב בקיץ 1947, אמר למלווהו הישראלי: 'צינור המים הזה ייתן לכם את הנגב'.

והנגב, אכן ניתן ליהודים לפי החלטת החלוקה. ייתכן - ואולי אף ודאי הדבר - שצינור המים ההוא, על שתי זרועותיו, הוא שחולל את ה'פלא', וזאת, אף מבלי להזכיר את חשיבותו וחיוניותו בתקופת מלחמת העצמאות, כשהיווה כאמור עורק חיים ממש ליישובי הנגב הקטנים והמבודדים.

מפת צינורות המים לנגב, 1947